

Steun voor een zorgzame samenleving

Het verzoek van de redactie bevat een aantal steekwoorden: zorgzame samenleving; het aangetaste middenveld; de vraag naar de vitaliteit; van (confessionele) maatschappelijke organisaties; de rol van de kerken, én als zelf (een soort) maatschappelijke organisaties, én als bakermat en oriëntatiepunt van confessionele organisaties met een maatschappelijke (kerkelijke of spirituele) doelstelling; tenslotte de rol van de kerkleiding, zowel ten opzichte van de staat, als ten opzichte van die confessionele organisaties.

Associatief schieten deze steekwoorden in het verband van een probleemstelling die de CDA gemoederen sinds enige tijd, naar mijn inzicht zeer terecht, danig bezig houdt. De actualiteit biedt enige aanleiding om deze probleemstelling van achteren naar voren te behandelen.

Redelijk opzienbarend kerkelijk nieuws was in de afgelopen tijd een artikel van de bisschop van Roermond, mgr. dr. J. Gijzen. In zijn bisdomblad 'De Sleutel' beschreef de bisschop de ontwikkelingen van het Nederlands katholicisme en veroordeelde ze als gevaarlijk eenzijdig.

Op grond van deze algemene veroordeling haalde de bisschop ook fel uit naar de (nog) bestaande katholieke maatschappelijke organisaties en hun invloed

op het leven van de katholieke gemeenschap. 'Zij zouden teveel oog hebben voor politiek-sociale bevrijding en daarbij wezenlijke Evangelische waarden verwaarlozen of opgeven. Zij zouden een beeld van christendom en kerk overdragen dat niet waarheidsgetrouw is. Zij zouden zich distantiëren van en zelfs verzetten tegen de leer en de leiding van kerk. In de visie van de Roermondse bisschop is de 'K' als identiteitsaanduiding niet meer dan een relict uit het verleden, zonder vitale en verantwoorde inhoud.'

Dit harde oordeel bleef niet zonder reactie; de door mij geciteerde samenvatting van het oordeel maakt van die reactie onderdeel uit.

Dit is niet de plaats om gedetailleerd in te gaan op de situatiebeschrijving van de bisschop van Roermond en zijn daarop gebaseerde oordeel over de katholieke maatschappelijke organisaties.¹ Wel mag

Dr. Pieter Anton van Gennip (1944) is algemeen secretaris van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving.

1 Opvallend in het artikel zijn twee zaken die de structuur en toon ervan zo fundamenteel bepalen dat zij grondiger aandacht verdienen dan zij in de publiciteitsmedia hebben gekregen, ware van meer dan een bisschoppelijk 'editorial' in een bisdomblad sprake. Vooreerst, hoewel hij aanzet bij Joannes XXIII en diens roep om 'aggiornamento' vermijdt de schrijver systematisch het gebruik, eventueel met commentaar, van de categorieën die in brede kring, tot in de officiële documenten zijn gebruikt om de

daarvan vastgesteld worden, dat die is ondernomen vanuit een eenzijdige moralistische invalshoek. Met alle gevaar voor verkorting van het perspectief, voor onvoldoende invoelen van de gecompliceerdheid van de situatie en voor een voortijdig stellen² van de schuldvraag.

Per slot worden nogal wat zaken die door de bisschop worden beschreven als een bewust falen van verantwoordelijke katholieken, in grondige en betrouwbare studies over de ontwikkeling van de moderne (verzorgings-) staat en over de daarvoor ontstane verschuivingen in de verhouding van staat en maatschappij, onder het trefwoord 'verdunding of aantasting van het maatschappelijk middenveld', als algemene en tamelijk autonome processen beschreven. Het gaat noch om een typisch katholiek, noch om een typisch Nederlands, noch om een door een enkele groep bewust gemanipuleerd proces. Ik vermoed zelfs, maar juist op dat punt zou de analyse te ver voeren, dat enige door de bisschop gewraakte ontwikkelingen door katholieke maatschappelijke organisaties zijn ondernomen, om in dat proces in elk geval niet hun identiteit te hoeven verliezen. Moralisme is belangrijk als methode om ons van onze verantwoordelijkheid bewust te houden. Het is funest als methode om mensen te belasten met en te beschuldigen van wat zich aan de draagkracht van hun verantwoordelijkheid onttrekt. Het Evangelie was al tamelijk uitgesproken op dat punt.³

Verkerkelijking

Sinds 1985 zijn de gewraakte maatschappelijke organisaties met elkaar in gesprek over hun positie, juist als katholieke maatschappelijke organisaties. Dat gesprek concentreert zich in het zogenaamde Voorzittersoverleg. Er ligt onmiskenbare zorg aan ten grondslag over sterke tendenzen, zowel in de huidige samenleving als ook in kerkelijke ontwikkelingen, waardoor een verantwoorde profilering van de confessionele identiteit en van de maat-

Katholieke organisaties willen zowel veralgemenisering als verkerkelijking mijden.

schappelijke functie bemoeilijkt wordt. In dat verband is ook duidelijk geworden dat geen der organisaties meent, dat de wijze waarop zich de relatie tussen hun functie en hun identiteit heeft ontwikkeld, zelfgenoegzaamheid rechtvaardigt. Zoals ook duidelijk is geworden, dat zij er allen aan hechten om deze relatie nieuwe impulsen te geven, te verlevendigen en te confronteren met nieuwe uitdagingen en taken. Tenslotte: daarbij wensen zij nauw met elkaar samen te werken.

Daarbij is het zaak twee uitersten te mijden. Enerzijds een beslist veralgemeniseringsstreven, als maatschappelijke ideologie of als trend van feitelijk overheidsoptreden. Anderzijds een eenzijdige verkerkelijking in de explicatie van het katholicisme. Tussen beide uitersten wil men

— noodzaak van een proces van kerkvernieuwing te beargumenteren. Op de tweede plaats: in zijn analyse van de culturele ontwikkeling ziet de schrijver kans telkens de donkerste inkleuring te kiezen. Zo geen spoor van waardering voor de socialisering en spreiding van welvaart en kennis, maar enkel een klacht over toegenomen materialisme en hedonisme. Joh. M. Gijzen, 'Zoek eerst het Koninkrijk God. — dát is het Paradijs'. *De Sleutel*, 1 maart 1987, (Roermond 1987) 4-6.

2. Een opmerkelijk parallel met de manieren waarop het idee van een zorgzame samenleving kan worden uitgewerkt. Een consistente beschouwing over de wenselijke verhouding van samenleving en staat of over de eigen aard en dynamiek van een samenleving, fungeert ook in dit verband heel anders dan een klaagzang over het egoïsme en de hebberigheid van de moderne mens.

3. Mt. 23, 1-4.

evenwichtig de eigen maatschappelijke taak en de levensbeschouwelijke fundering en invulling daarvan profileren, op grond én terwille van een doordacht verstaan zowel van de katholieke levensbeschouwing als van de democratie als maatschappelijk beginsel.

Aan een strategiecommissie is gevraagd om deze uitgangspunten verder uit te werken en op grond daarvan te adviseren over de vormen waarin deze samenwerking, als exponent van een verstaan van de maatschappelijke situatie en verantwoordelijkheid van katholieken, het meest opportuun kan worden vormgegeven. In een eerste rapport heeft deze strategiecommissie de vorming bepleit van een centrale kernstructuur, waarvan een verband van katholieke maatschappelijke organisaties een organisch geheel zou uitmaken. Deze kernstructuur zou moeten fungeren ten dienste van alle katholieken, met hun vragen en verantwoordelijkheden op het raakvlak van kerk en samenleving. Een tweede rapport over vorming en toerusting van katholieken voor die vragen en verantwoordelijkheden is in voorbereiding. Stappen ter verwerkelijking van een en ander zijn gezet.⁴

Vanuit deze voorgeschiedenis, met zijn eerlijke gewetensonderzoek en daaruit voortgekomen afgewogen probleemstelling, kwamen de verwijten van bisschop Gijsen hard aan.

Na zijn 6de vergadering, op 17 juni 1987, heeft het voorzittersoverleg dan ook in een korte verklaring protest aangetekend tegen diens zienswijze. In die verklaring, die zich baseert op het onlangs verschenen tweede hoofdstuk van het eerste rapport van de strategiecommissie, wijzen de voorzitters er op, dat in hun analyse van de situatie andere accenten liggen dan in die van de bisschop. Op grond daarvan menen zij zijn verwijten te mogen terugwijzen. Zij zien geen aanleiding tot overmatige tevredenheid over hun functioneren. Maar zij menen wel dat de uitgangspunten daarvan, voor de verfijning en uitwerking

waarvan zij zich sterk maken, niet mogen worden opgeofferd aan een te eenzijdige, gesloten zorg voor het behoud van kerkelijke eigenheid, waarin openheid voor mensen geen plaats zou hebben. Zij pleiten voor behoud van de gegroeide ruimte voor die openheid, vanuit en met het oog op hun maatschappelijke functies. Ook vragen zij om een volwassen geloofsgesprek, waarin de onderscheiden visies, daarop gebaseerde standpunten en daarachter liggende zorgen, zodanig kunnen worden uitgesproken en gedeeld, dat reliëf kan worden gegeven aan de eenheid van de katholieke geloofsgemeenschap.⁵

Representatie

Deze beschrijving bevat in de kern de door de redactie aangedragen problematiek. Ze laat zich samenvatten in twee kernbegrippen: representatie en delegatie. Ze laat zich uitschrijven in een tweetal vragen.

De eerste is: in hoeverre vertegenwoordigen de Nederlandse katholieken de Nederlandse samenleving als zodanig? Zij maken daarvan numeriek ongeveer een derde deel uit. Ook blijken zij in hun feitelijke pluriformiteit een aardig spiegelbeeld van de pluriformiteit in die Nederlandse samenleving. Dat spiegeleffect heeft overigens vooral betrekking op het feit van de pluriformiteit zelf. De verschillende componenten daarvan zullen allen wel hun invloed doen gelden op de pluriformiteit binnen het katholieke bevolkingsdeel; mogelijk voor een deel tot in de percentages sporen met de Nederlandse verhoudingen in het algemeen. Maar voor andere factoren zal dat beslist minder gelden. Dit is niet van belang vanwege een of andere delegatie vanuit de Nederlandse samenleving aan de katholieke gemeenschap. Die is er niet en hoeft er ook niet te komen.

Het is wel van belang als men de vraag

4. Katholiek in de Nederlandse samenleving, '1-2-1', reeks nr. 9, Utrecht 1987, 24 pag.

5. Verklaring van de leden van het Voorzittersoverleg, 's-Hertogenbosch, 17 juni 1987

stelt in welke mate het katholieke bevolkingsdeel drager zou kunnen zijn van het idee van de zorgzame samenleving. Men kan in dat verband wijzen op de rijke geschiedenis van het christendom op het punt van caritas en diaconie, de diepe wortels van die geschiedenis in het hart van het Evangelie en de creatieve wijze waarop de traditie telkens weer dit wezeneselement heeft opgepakt en vorm gegeven. Maar daarmee is nog niets gezegd over de mogelijkheden van de nu levende christenen terzake; noch vanuit hun religieuze besef, noch vanuit de maatschappelijke en culturele structuren waarbinnen dat gestalte krijgt, noch vanuit het trefpunt van beide, waar beslist wordt over de religieuze betekenis van en confessionele inzet voor veranderingsprocessen.

Assimilatie en isolement

Dit klemt temeer omdat er zich precies op dit punt een fundamentele spanning openbaart in de identiteitsbepaling van christenen: de spanning tussen assimilatie en isolement. Het is bovendien zo, dat juist deze spanning scherpe scheidslijnen door de gehele geloofsgemeenschap trekt, in onze vaderlandse verhoudingen tot in een hardnekkige polarisatie toe. De eerder geschetste verschillen in benadering tussen de bisschop van Roermond en de voorzitters van de katholieke maatschappelijke organisaties en hun daarop gebaseerde oordelen over en weer, zijn daarvan een exponent. Het is goed daarbij aan te tekenen dat wat zich in de posities van verantwoordelijken in de geloofsgemeenschap scherp profileert in doordachte en helder afgebakende posities, feitelijk een rol speelt, mogelijk wat slordiger en minder scherp, in het leven van alle gelovigen en duidt op een wezensdimensie van het geloof. De verschillen in de doorwerking van deze overeenkomst, vallen goeddeels samen (en mogen/moeten van daaruit gerelativeerd worden) met die tussen het leven zelf en beleid ten dienste van dat leven.

Voor iedere katholieke gelovige situeert

de vraag naar zijn identiteit als gelovige (en zijn groei daarin), zich in een spanning tussen verwevenheid met de feitelijke cultuur en de actuele maatschappij, en zijn verbondenheid met een godsdienstige traditie, met eigen perspectieven en visies. Terzijde: uiteraard kan overal waar 'katholiek' staat ook christelijk, joods of islamitisch worden ingevuld.⁶

Elke religieuze identiteit bevat een element van een voorzichtig of uitgesproken voorbehoud ten aanzien van de feitelijke situatie, waarin de mens zich aantreft. Dat voorbehoud is bron van een eigen belevingswijze van die feitelijke situatie; zij wordt anders beleefd, dan door hen die zonder hoop zijn. Het is de bron van contrastervaringen, die behoefte aan en inzet voor veranderingen oproepen; als ook van visies die in een geïnspireerde, niet zelden meer dan middelmatige levenswijze nieuw wegens ontsluiten.

Voor het streven naar een zorgzame samenleving biedt dit voorbehoud als kernmoment van de gelovige identiteit belangrijke aanknopingspunten. Het belangrijkste is mijns inziens het element dat het gemakkelijkst over het hoofd wordt gezien, omdat het zo eenvoudig, bijna alledaags is. Alle jammerklachten over de verwording van de moderne mens, zijn hebzucht, hardvochtigheid, kilheid, materialisme enz., vervullen mij steeds met medelijden met de jammeraars. Niet met mezelf, want ik kom dat soort moderne mensen zelden tegen. De vele mensen die ik ken zijn doorgaans kwetsbaar en zich van hun kwetsbaarheid bewust, gevoelig en licht te ontroeren, begaan met het concrete verdriet of mee te slepen met de feitelijke vreugde waarmee zij in contact komen. Het probleem zit niet bij de mensen. Als het al waar is dat de mens niet in staat is tot

6. Ik vermoed dat dit probleem in de geschiedenis van het Jodendom vanaf de moderne tijd een nog centralere rol speelt dan voor het (in West Europa dominante) christendom. Historisch heeft het begrip assimilatie hier dan ook (bij mijn weten) zijn oorsprong. De (joodse) ontwikkeling ervan in de laatste 200 jaar bevat voor christenen onmisbare lessen.

enig goed, dan is dat niet omdat hij zo opvallend kwaadwillend en doortrapt is. Eerder is sprake van het in verlegenheid raken van de spontane behoefte en wens om dingen ten goede te keren, onder druk van externe systemen. Die knechten deze spontane krachten eerder dan dat zij ze stimuleren, ze manipuleren ze eerder dan dat zij ze eerbiedigen.

Gewild of ongewild: de moderne staat is een van die systemen. Voorzover het op zichzelf onjuiste alternatief van óf verzorgingsstaat, óf een zorgzame samenleving, een poging is om die arrogante dynamiek te keren, is zij een dienst aan humaniteit, die vertrouwen uitspreekt in, – en zich daarop baseert –, de humaniserende krachten die in het gewone mensenleven liggen opgeslagen. In het verband én van een volkskerk, én van een volkspartij ten principale een innemend en overtuigend uitgangspunt.

Ontzuiling

Ten tweede stelt zich de vraag of de katholieke maatschappelijke organisaties het katholieke bevolkingsdeel representeren. Het antwoord is heel simpel: het begrip ontzuiling is niet per ongeluk gemunt. Of de doorbraak geslaagd is of niet, – en dat niet alleen op partij-politiek vlak maar dan in den brede –, duidelijk is dat dé katholieken niet meer worden omvat door hun organisatorische verbanden, maar daaraan slechts voor een deel en in wisselende mate deelhebben. De invloed, die van deze beperkte representativiteit uitgaat, verschilt bovendien van organisatie tot organisatie.

Dat laat onverlet dat, zowel vanwege hun feitelijke achterban, als vanwege hun maatschappelijke effect, tot op zekere hoogte zelfs maatschappelijke macht, veel van deze organisaties belangrijke kanalen zijn. Daarlangs kunnen katholieken bereikt worden en geconfronteerd met, zelfs gewonnen voor godsdienstige waarden en maatschappelijke opties. Het dwingende van de zuilenstructuur moge verdwenen

zijn, de behoefte aan herkenbaarheid en vertrouwdheid werkt, ondanks individualiseringstendenzen, in verschillende gradaties nog altijd door. In die behoefte kan op een eigen manier worden voorzien door identiteitsgebonden organisaties.

Ondanks ontzuiling bleef de behoefte aan herkenbaarheid en vertrouwdheid.

Of deze mogelijkheid voldoende is om deze organisaties een soort sleutelpositie te geven in de ombouw van een verzorgingsstaat naar een zorgzame samenleving, laat zich moeilijk voorspellen. Zeker moet in dit verband in de beschouwing worden betrokken, dat zowel op structureel als op psychologisch vlak sprake zou kunnen zijn van zulke hardnekkige obstakels, dat alle goede wil en mogelijkheden van deze organisaties (eventueel de kerk inclusief), niet helpen om het beoogde doel werkelijk te laten aanslaan. Men herinnere zich hoe, in een periode dat de zuil nog ongebroken overeind stond en verregaand representatief was voor de katholieke bevolkingsgroep, die invloed werd aangewend om de PBO-structuur in te voeren.

In dat idee kwamen veel godsdienstige, kerkelijke, maatschappelijke en politieke lijnen samen. Maar het sloeg uiteindelijk gewoon niet aan. Het voorbeeld bewijst dat de praktijk des levens, dus ook de maatschappelijke praktijk, niet samenvalt met de vertaling van ideeën over het leven

in handelingsmodellen. Waar dit in de persoonlijke orde een algemene bekende ervaring is, blijkt het ook in kerkelijk en maatschappelijk verband steeds duidelijker door te dringen: een constatering waaruit, in reflectie en onderzoek, steeds onmiskenbaarder een (ruimgedeelde) overtuiging groeit. Gelovigen beseffen heden scherp dat orthopraxie iets anders is, – meer, of gecompliceerder, of dieper – , dan een vertaling of omzetting van orthodoxie in gedrag. Bij de overgang van leer naar levenspraktijk is ook de dimensie van menselijk waarachtigheid en geweten in het geding.

Maatschappelijk is alom de scepsis te signaleren ten aanzien van grote totaalconcepten die het leven, de inzet en het gedrag van mensen inkaderen in de gang naar een veronderstelde heilstijd. Werving en inzet voor concrete maatschappelijke taken of partiële veranderingen worden gewaardeerd. Maar de historische ervaring hoe snel, ja bijna ongemerkt, totaalconcepten van motiverende visie kunnen ontwaarden in totalitair regime, heeft velen uiterst terughoudend gemaakt ten aanzien van deze totaalconcepten.

Voor het concept van de zorgzame samenleving heeft een en ander een vitale consequentie: de bescheidenheid van de staat. Vanuit de relatie met de maatschappelijke organisaties bezien, ook de confessionele, de besliste weigering van de staat om zich, in de voortdurende uitwisseling met deze organisaties, tot Moloch te laten opblazen.

Een sociale en democratische rechtsstaat verwijst maatschappelijke organisaties in eerste instantie door/terug naar hun eigen achterbannen, voor ze samen met hen de zoveelste nieuwe staatstaak uitvindt en tot illusoire bloei brengt.

Ik beschrijf, spijtig genoeg, daarmee niet de feitelijkheid maar een wens. Die zet zich door in de constatering dat de inwilliging daarvan veronderstelt dat de staat een weg vindt om haar uitbundige beslag op de algemene middelen voor een ge-

voelig deel om te buigen in de richting van de maatschappelijke verbanden zelf. Met geld is beslist niet alles te koop. Maar het is een onmisbare randvoorwaarde in onze economische structuren.

Ongenoegen

Een duidelijke conclusie ligt in dit korte bestek niet voor de hand. Wel kan worden gesteld, dat veel in beweging komt. Deze beweging is mede op gang gekomen vanuit ongenoegen met het gemarginaliseerde functioneren, in onze cultuur en maatschappij, van de levensbeschouwing en de doorwerking daarvan in de verhouding van geloof en politiek, kerk en staat, organisaties, – van civiele of private, neutrale of confessionele aard, maar altijd verregaand verambtelijkt – , en het dagelijks leven van mensen.

Niemand verwachtte wonderen. Maar op zich is het goed dat een zorgelijke tendens, door te kiezen voor het idee van een zorgzame samenleving als politieke visie, in zijn rechtlijnige opmars gestuit lijkt te kunnen worden. Op de inzet van velen zal daarbij een beroep moeten worden gedaan. Niet omdat zij zich partij-politiek willen en/of mogen binden, maar omdat de visies, waaruit dit alternatief is ontwikkeld, tot hun eigen erfgoed behoren en zij geconfronteerd worden met de kwalijke gevolgen van een tot nu toe te onachtzaam omgaan daarmee, zullen de kerken en de confessionele maatschappelijke organisaties daarbij een eigen rol te spelen hebben. Het komt mij voor dat zij zich daarop, in de onderlinge bevestiging van waar zij het over eens zijn, maar ook in de discussie over waarin zij van mening verschillen, aan het instellen zijn.

